

ABBÂSÎ DÖNEMİ ÖNEMLİ TÜRK KOMUTANLARINDAN BOĞA ES-SAGİR

*Abdullah Mesut AĞIR**
*Mehmet Emin ŞEN***

ÖZET

Abbâsiler döneminin 232-334/847-945 yılları arası, Türklerin askerî gücü elinde bulundurdukları ve askerî komuta görevlerinde başarılı oldukları bir dönem olmasından dolayı “Türk Nüfuzu” dönemi olarak adlandırılmıştır. Emevilerden sonra iktidara gelen ve seleflerinin takip etmiş olduğu mevali politikasından uzak duran Abbâsilerin bu siyaseti özellikle Türklerin tarih sahnesinde kendilerini göstermelerine imkân tanımıştı. Bu sayede İslâm âlemi kabiliyetleri ve cesaretleri ile maiyetleri altında buldukları efendilerine, mensubu buldukları dinlerine ve bağlı oldukları topraklarına hizmet edecek çok değerli Türk komutanların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu komutanların özellikle Abbâsilerin zayıf oldukları dönemlerde devleti uğraştıracak kadar nüfuz sahibi olmaları ve hatta bunlardan bazılarının kendi müstakil devletlerini kurmaları dikkate şayandır. Afşin, Boğa el-Kebîr, Boğa es-Sagîr, Vasîf, Eşnas, İnak et-Türk gibi kendilerinden epeyce söz ettirmiş beyler gibi, bu dönemin en önemli komutanlarından birisi de şüphesiz Boğa es-Sagîr idi. Es-Sagîr et-Türki, eş-Şerâbî lakaplarıyla bilinen Boğa'nın Türk olduğu hususunda dönemin ana kaynakları ittifak halindedir. Makaleye konu olan komutan, bir diğer önemli bey olan Boğa el-Kebîr'in küçük kardeşi olduğundan dolayı Araplarca diğer Boğa'dan ayırt etmek için es-Sagîr lakabıyla ifade edilmiştir. Türkçe bir sözcük olan Boğa'nın değişik Türk lehçelerinde “buka”, “buga” gibi farklı yazımlarına tesadüf edilmektedir. Bu makalede Boğa es-Sagîr adlı Türk komutanın yapmış olduğu faaliyetler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsiler, Türk Komutanlar, Boğa es-Sagîr.

BOGA ES-SAGIR AN IMPORTANT TURK COMMANDEER OF ABBASID PERIOD

ABSTRACT

Between the years 232-234/847-945 of Abbasids period, the period was called as “Turkish Influence” era since it was the period when Turks possessed the military power and they were successful in military command. Abbasids, came to the power after the Umayyads and stayed away from the mevali policy especially enabled the Turks to show themselves in the historical area. In this way Islamic world testified emerging of the dignified commanders whom had loyalty to

* Yrd. Doç. Dr. Batman Üniv. Fen-Edeb. Fakültesi Tar. Bölümü, El-mek: mesutagir@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Batman Üniv. Fen-Edeb. Fakültesi Tar. Bölümü, El-mek: mehmeteminsentarih@gmail.com

their masters and religion. It is remarkable that some of them among these commanders gained influence as much as prepossessing the caliphate during its weak terms and even setting up their seperate states. As notorious begs such as Afşin, Boğa el-Kebîr, Boğa es-Sagîr, Vasîf, Eşnas, İnak et-Türk; Boga es-Sagîr was also very important lord like the others. The main sources agree with that Boga, who was also known as es-Sagîr et-Turki, eş-Şerabî, was turkish man. He was called by Arabs as es-Sagîr to distinguish himself from his big brother Boga el-Kebîr. Boga is turkish word and is coincided to its different spelling such as “buka”, “buga”. In this manuscript, the activities that this commander performed will be studied.

Key Words: Abbasids, Turk Commander, Boga es-Sagîr

Giriş

“Türk Nüfuzu” devri olarak adlandırılan Abbâsîler döneminin 232-334/847-945 yılları arası, Türklerin askerî gücü elinde bulundurdıkları ve askerî alanda başarılı oldukları bir dönemi kapsamı açısından mühimdir. Bu dönem içerisinde Halifenin arkasındaki gerçek gücün kaynaklar aralandıkça Türklerin elinde olduğunu görmekteyiz. Türk askerlerin bu dönemde başarılı olmalarının arkasında yatan başlıca sebep ise, onları en iyi şekilde idare eden Türk komutanların olmasıdır. Türk komutan ve siyaset adamları ise döneme damgalarını vurmuşlar, halifelerin korkulu rüyaları haline gelmişlerdir. Onların ayrıca ele alınıp, faaliyetlerinin ortaya konması Türk-İslam dünyası için en yararlı hizmet olacaktır.

Devir Türk devri olduğu için öne çıkan çoğu kimselerin de Türk olması aklımıza gelecek olan ilk ihtimaldir. Buradan yola çıkarak komutanların isim ve unvanları bizlere bazı ipuçları vermektedir. Buradan hareketle araştırdığımız kişilerin bazı kaynaklarda Türkî olarak ifade edilmesi doğru bir yolda ilerlediğimizi göstermektedir. Onun için kaynaklar dikkatlice incelendiğinde birçok Türk komutanla karşılaşacağız. Bu isimler ya Türkî olarak, ya Türklerden denilerek veya Türklerin şehirlerine nispet edilerek geçmektedir.

Boğa es-Sağîr

İncelediğimiz dönem içinde önde gelen komutanlardan birisi de kaynaklarda Boğa es-Sağîr, (eş-Şerabî) (بغا الصغير) şeklinde geçen¹ önemli bir Türk Komutandır. Bu, Boğa el-Kebîr'in (بغا الكبير)² küçük kardeşi olduğundan Araplarca diğer Boğa'dan ayırt etmek için es-Sağîr lakabıyla ifade edilmiştir. Bütün kaynaklarda Boğa olarak geçen bu komutanın ismi, Türkçe sözlükte takımyıldızı anlamına gelmektedir. Muhtemelen Türk memleketlerinde ki büyük

1 Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, (ö.284/897): Târihu'l-Ya'kûbî, I-II, Beyrut, 1965, II, 486; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, (ö.310/922): Târihu'l- Ümeme ve'l-Muluk, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, 1967, IX, 354; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, (ö. 345/956): Mürûcû'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher, thk. Müfid Muhammed Kamîha, I-IV, Beyrut, 1987, IV, 162; İbnü'l-Cevzi, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201): el-Muntazam fî tarihi'l-Ümem ve'l-Muluk, (Neşr. Muhammed-M. Abdülkadir Ata) I-XVIII, Beyrut, 1992, XII, 73; İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm e l - C e z e r i (ö. 630/1232): el-Kamil fî't-Târih, I-XIII, Beyrut, 1965, VII, 186; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347):Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, I-XXXXVII, Beyrut 1990, IV, 485; Zehebî, Düvelü'l-İslâm, Beyrut 1985.s. 152; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406): Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübbtede've'l-Haber, I-VII, Beyrut 1971, III, 293. İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, (ö.774/1372): el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XII, Beyrut, 1990, XI, 12

2 Taberî,age, IX, 192; Mes'ûdî, age, IV,160 ; İbnü'l-Cevzi, age, XI, 222; İbnü'l-Esîr,age,VII,12; Zehebî, Düvelü'l-İslâm, s. 149; İbn Kesir,age, X, 345; İbn Haldûn, age, III, 271.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

başarılarından³ dolayı Boğa adıyla anılan bu kişiye verilen ad onun Türk olduğunu ortaya koymaktadır. es-Sağîr lakabı da Araplar tarafından verilmiştir. Boğa el-Kebîr'in küçük kardeşi olduğundan dolayı buna Boğa es-Sağîr denmiştir. Boğa el- Kebîr'in Ermeniyeye Seferi adlı bir makalede⁴ Boğa es-Sağîr, Boğa el- Kebîr'in oğlu Musa ile karıştırılmıştır. Söz konusu makalede Boğa el- Kebîr'in Musa adlı bir oğlunun kısa zamanda Abbâsî dönemi Türk komutanları arasında öne çıkmasını bilerek, babası gibi çok önemli görevlerde bulunduğunu zikrederek arkasından şu yorumu yer verir: İslam Tarihçileri baba ile oğlu birbirlerinden ayırabilmek için babayı "Boğa el-Kebîr" , oğlunu "Boğa es-Sağîr " diye zikretmişlerdir. Bu bilginin yanlışlığı klasik İslam Tarihi kaynaklarına bakıldığı zaman ortaya çıkacaktır. Bu kaynaklarda Musa, her zaman Musa b. Boğa el-Kebîr⁵ olarak; Boğa es-Sağîr de ayrı bir komutan olarak geçmektedir. Bu iki komutanın ölüm vaziyeti ve tarihleri de kaynaklarda net bir şekilde ifade edilmektedir ki bu da, bu durumu açıklığa kavuşturmak için yeterli olacaktır. Musa 264/876 senesinde Halife Mu'temid'in kardeşi Ebû Ahmed ile Sâmerâ'da askerî birlikleri teçhiz edip Bağdat'a doğru giderlerken bahsi geçen şehre ulaştıkları esnada eceliyle ölmüş⁶; Boğa es-Sağîr ise 254/868 yılında kendisine düzenlenen bir komplonun kurbanı neticesinde öldürülmüştür⁷.

Boğa, Türkçe bir sözcük olup değişik Türk lehçelerinde farklı yazım şekillerine rastlanmaktadır. Boğa, Türkmen dilinde "buga", Uygurca'da "buka", Azerbaycan Türkçesi'nde "buga", Kazak Türkçesi'nde "buka", Özbekçe "buka", Rusça'da ise "bık, bugay" şeklinde söylenir⁸. Aynı kelime Kaşgarlı Mahmud'da "boka" şeklinde geçer⁹. Ayrıca Boğa sözcüğünden türeyen ve bugarsak, bugasamak, bugarsamak şeklinde okunan ve boga istemek, bogaya gelmek anlamında fiil günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında çok sık kullanılan kelimelerdendir¹⁰.

Bütün kaynaklar mezkur kişiyi Boğa es-Sağîr et-Türkî, eş-Şerâbî lakabıyla veya Türk komutanlar şeklinde belirterek Türk olduğu konusunda ittifak etmişlerdir¹¹. Ancak onun gerek geçmişi, gerekse İslâm devleti hizmetine girişi hakkında elimizde bugün için bir bilgi bulunmamaktadır.

Onun ismine ilk kez Mütevekkil'in ilk yıllarında 234/848 yılında Muhammed b. Buays tarafından Azerbaycan bölgesinde çıkan bir isyanı bastırmak üzere gönderildiğinde rastlamaktayız. Halife Mütevekkil Zirek et-Türkî'yi Türklerden oluşan iki yüz atlı ile Marend'e göndermiş, fakat isyanı bastıramayınca, arkasından Ömer b. Seysil b. Kal'ı dokuz yüz atlıyla göndermiş, o da başarı elde edemeyince Boğa eş-Şerâbî'yi iki bin atlıyla Marend'e yola çıkarmış ve Boğa'da adı geçen kişiyi yakalayıp Halifeye göndermiştir¹². Boğa es-Sağîr'in burada komutan olarak görevlendirilmesi onun daha evvel de böyle bir göreve geldiğini göstermektedir. Aksinin düşünülmesi de mümkün değildir.

3 Bu konuda Hakkı Dursun Yıldız farklı düşünmektedir. O, Şayet Boğa Abbâsî devleti hizmetine girmeden önce memleketinde mühim bir mevki işgal etmiş olsaydı her halde buna dair haberlere kaynaklarımızda tesadüf edebilirdik demektedir. Bak., Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler Devrinde Türk Komutanları I, Boğa el-Kebîr et-Türkî", Türk Kültürü Araştırmaları, II, 1965, s. 196.

4 Osman Gürbüz, *Boğa el-Kebîr'in Ermeniyeye Seferi*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı, 22, (2003) s. 234.

5 Taberî, age, IX, 260; İbnü'l-Esîr, age, VII, 120. Hatta Musa'nın bu kaynaklarda Divanü'l-berid (posta işleri) ile de görevlendirildiği yazmaktadır.

6 Taberî, IX, 533; Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf, (ö.350/961): *Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kitabu'l-Kudat*, (Neşr. Rhuven Guest), Beyrut, 1908. s. 218; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 92.

7 Taberî, age, IX, 381; İbnü'l-Cevzi, age, XII, 73; İbnü'l-Esîr, age, VII, 187

8 Ahmed Bican Ercilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KültürBak. Yay., Ankara, 1991, s. 77.

9 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, TTK Yay., Ankara, 1986, II, 79.

10 Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1965, II, 725.

11 Ya'kûbî, age, II, 486; Taberî, age, IX, 354; Mes'ûdî, age, IV, 162; İbnü'l-Cevzi, age, XII, 73; İbnü'l-Esîr, age, VII, 186; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 485; İbn Kesir, age, XI, 12; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, s. 152; İbn Haldûn, age, III, 293.

12 Taberî, age, IX, 166; İbnü'l-Esîr, age, VII, 43.

Turkish Studies

Bundan sonra askerî seferlerde Boğa es-Sağır'ı görmemekteyiz. Muhtemelen Boga es-Sağır, Ermeniyeye ve Tiflis seferlerinde olan Bar Hebraeus'un¹³ Arap ordusunun büyük komutanı olarak nitelendirdiği Boğa el-Kebîr tarafından merkezde kalmak, hem Boğa ailesini temsil etmek hem de Mütevekkil'i korumak üzere görevlendirilmiştir. Mütevekkil'in öldürülmesinde Boğa es-Sağır'ın karşımıza çıkması bunu teyid etmektedir.

Boğa es-Sağır Mütevekkil'in öldürülme sürecinde önemli bir görev üstlenmiştir. Mütevekkil, Muntasır'ı, Vasîf, Boğa ve diğer Türk komutanlarını öldürmeyi Feth b. Hakan ile kararlaştırmış bulunuyorken, öte yandan Muntasır da Boğa es-Sağır ve diğer Türklerle anlaşmış onlar da Mütevekkil'i öldürmeyi kararlaştırmışlardı¹⁴.

Mütevekkil öldürüldüğü gece saray nöbetçisi Boğa es-Sağır'dı. Onun burada üstlendiği görev İbnü'l-Esir'de bütün detaylarıyla bildirilmektedir¹⁵. Muntasır babasının yanından çıktığında Mütevekkil sofraya hazırlanmasını emretmişti. O sırada «eş-Şerâbî» diye bilinen Boğa es-Sağır perdenin yanında ayakta duruyordu. Halbuki o gün için nöbet görevi Boğa el-Kebîr'e ait idi. Saraydaki vekili de oğlu Musa¹⁶ idi. Boğa es-Sağır meclise girerek nedimlerin ve şarkıcıların oradan çıkıp odalarına gitmelerini emretmişti. Ancak Feth b. Hakan: “*Şu anda onların gitme saati değildir ve Müminlerin emiri de henüz meclisi dağıtmamıştır*” demiş, Boğa da ona şöyle karşılık vermişti: “*Müminlerin emiri bana saat yediyi geçtikten sonra burada hiç kimseyi bırakmamamı emretmişti. Şimdiye kadar on dört rutil şarap içti ve şu anda da perdenin arkasındaki odasına geçmiş bulunuyor.*” Boğa böylece onları dışarı çıkartmış, Mütevekkil'in yanında Feth ile Eş'as'tan ve ileri gelen dört hizmetçiden ve bir de Mütevekkil'in oğlu Ebü Ahmed'den başka kimse kalmamıştı.

Boğa es-Şerâbî bütün kapıları kapatmış, yalnız nehire açılan saray kapısını açık tutmuştu. Mütevekkil'i öldürenler işte bu kapıdan girmişlerdi. Onların girdiklerini gören Ebü Ahmed: “*Bu da ne oluyor ey sefil herifler?*” demiş, kılıçların kınlarından çekildiğini görmüştü. Mütevekkil, Ebü Ahmed'in sesini işitince başını kaldırıp onları görmüş ve: “*Bu da ne oluyor ey Boğa?*” diye sormuş, Boğa: “*Bunlar nöbetçilerdir*” şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine de gelenler olduğu gibi geri dönmüşlerdi. İçeri giren bu kimseler bu tepkiden korktukları için kaçmaya başlamışlar. Ancak Boğa es-Sağır'ın olaya yaklaşımı onları geri döndürmüştür. Boğa geri dönüp gidenlere: *Ey sefil herifler, mutlaka öldürüleceksiniz; şerefizinle ölünüz!* diye seslenmiş, bunun üzerine geri dönmüşler ve Mütevekkil'i kılıcıyla omzundan yaralamış ve öldürmüşlerdir¹⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere Mütevekkil'in öldürülmesinde Boga es-Sağır'ın etkisi büyüktür.

Halife Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra iktidara getirilen Muntasır, Boğa es-Sağır'ın etkisinde kalarak kardeşleri Mu'tez ve Müeyyed'i veliahtlıktan azletmek zorunda kalmıştır¹⁸.

Bundan sonra Boğa es-Sağır'ı Muntasır'ın vefatından sonra yeni halife seçimindeki heyetin içinde görmekteyiz. Onun da muvafakatiyle Müstaîn halife olmuştur. Müstaîn, Boğa'nın bu tavrının ve hizmetlerinin karşılığı olarak 248/862 yılında Hulvan, Mâsebezân ve Mihricankazef şehirlerini kendisine ikta olarak vermiştir. Bundan sonra Boğa, Halife Müstaîn'in Türk olan Veziri Otamış'ın öldürülmesi meselesinde yine karşımıza çıkmaktadır¹⁹. Böyle bir olayda onun yer almasının sebebi, Otamış'ın ulaşmış olduğu zenginlik gözükmektedir.

Bu olay kısaca şöyledir: Müstaîn hilafete geçtikten sonra annesine, Otamış'a ve Şahek el-Hadim'e beytülmalinden arzu ettikleri gibi istifade edip her şeyi alabilecekleri imkânını tanımıştı.

¹³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, (çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, TTK, 1999, I, 232.

¹⁴ Taberî, age, IX, 222; İbnü'l-Esir, age, VII, 95.

¹⁵ İbnü'l-Esir, age, VII, 96.

¹⁶ Büyük Boğa seferde olduğu için oğlu onun vekili olmuştur.

¹⁷ İbnü'l-Esir, age, VII, 99

¹⁸ Taberî, age, IX, 244; İbnü'l-Esir, age, VII, 112.

¹⁹ Taberî, age, IX, 263; İbnü'l-Esir, age, VII, 123.

Turkish Studies

Vasîf bu işten istifade edemiyordu. Bundan dolayı askerler Boğa'yı Otamış'a karşı kışkırtmışlardı. Neticede çıkan mücadelede Otamış'ın öldürülmesinde Boğa ve Vasîf aktif rol üstlenmiştir. Otamış'ın öldürülmesinden sonra Boğa'ya Filistin bölgesi ikta olarak verilmiştir²⁰.

İbnü'l-Esir'in 251/865 yılları esnasında anlatmış olduğu bir olayda Halife Müstaîn'in Boğa'nın evinde istirahat etmekte olduğunu söylemektedir²¹. Halifenin Boğa'nın evinde istirahat etmesi onun Müstaîn ile dostluğunun ne dereceye ulaştığını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Müstaîn'in Bağır'e yaklaşması Boğa ile arasının açılmasına neden olmuştur. Ancak Müstaîn kendisinin bundan sonra öldürüleceği korkusuna kapılarak "Beni hilafete sizler getirdiniz, şimdi de öldürmek mi istiyorsunuz²²?" diyerek bu zor durum karşısında Halife Boğa'ya yanaşmak zorunda kalmıştır. Neticede diğer Türk komutan Bağır'in öldürülmesi gerçekleştirilmiştir. Bağır'in öldürülmesi haberi adamlarına ulaşınca bunlar hemen sarayı sarmışlar, ancak Müstaîn, Boğa ve diğer Türk komutanlarla bir gemiye binerek Bağdat'a kaçmışlardır²³.

Sâmerrâ'yı terk etmesinden dolayı Müstaîn azledilmiş, yerine Mu'tez getirilmiştir. İşte bu esnada Boğa'yı Müstaîn'in yanında görmekteyiz. İki halife arasında çıkan bir yıllık mücadele neticesinde Türklerin çoğunlukta olduğu Mu'tez'in taraftarları Müstaîn'i yenmiştir²⁴. Müstaîn'in halifelikten azlinden sonra Bağdat'ta kalan Boğa zor anlar geçirmiştir. Mu'tez, Boğa'yı öldürmesi karşılığında Muhammed b. Ebû Avn'a Yemame, Bahreyn ve Basra'ya tayin etme vaadinde bulunmuştur²⁵.

Sâmerrâ'da bulunan Türkler bu durumu Boğa'ya mektupla bildirince, Boğa, Bağdat emiri Muhammed b. Abdullah'a giderek İbn Ebû Avn'ın kendilerini öldürme konusunda olan gayret ve faaliyetlerine değinerek, "bu adamlar ihanet ederek üzerinde karara vardığımız anlaşmaya muhalefette bulundular. Vallahi eğer bizi öldürmek isterlerse buna güçleri yetmeyecektir" demiş ve etrafında fazla askerî olmamasına rağmen korkusuzluğunu ve cesaretini göstermiştir. Bu arada Boğa için Mu'tez'in kardeşi Ebû Ahmed devreye girmiş, O, bu sayede el- affedilerek Sâmerrâ'ya geri dönmüştür²⁶.

Sâmerrâ'ya dönen Boğa'nın Türk askerlerin maaşlarını bahane ederek Halife'ye yönelik giriştikleri bir isyanda topluluğu sakinleştirmek üzere görev aldığını görmekteyiz²⁷. Bu olayda Vasîf et-Türkî öldürülünce Mu'tez onun bütün mallarını Boğa es-Sağır'e vermiş, taç ve hil'at giydirmiş ve iki de kemer takmıştır²⁸. Bu, Vasîf'ten sonra devrin en etkili komutanının Boğa es-Sağır olduğuna delalet etmektedir.

Boğa, Mu'tez'i sürekli olarak Bağdat'a taşınmaya teşvik ediyor, ancak Mu'tez bunu kabul etmiyordu. Boğa'nın bu isteğinden onun Halifeyi diğer Türk komutanların etkisinden kurtarıp tek başına etkilemek istediği anlaşılmaktadır. İbnü'l Esir, Halife Mu'tez'in Boğa'dan korktuğundan dolayı geceleyin zirhıyla yattığını rivayet etmektedir²⁹. Zehebî de Mu'tez'in, Boğa hayatta kaldığı

20 Taberî, age, IX, 263; İbnü'l-Esir, age, VII, 123.

21 İbnü'l-Esir, age, VII, 137.

22 Taberî, age, IX, 278; İbnü'l-Esir, age, VII, 137.

23 Taberî, age, IX, 279; İbnü'l-Esir, age, VII, 138.

24 Taberî, age, IX, 348; İbnü'l-Esir, age, VII, 167.

25 Taberî, age, IX, 354; İbnü'l-Esir, age, VII, 168.

26 Taberî, age, IX, 354; İbnü'l-Esir, age, VII, 168.

27 Taberî, age, IX, 374; İbnü'l-Esir, age, VII, 178.

28 Taberî, age, IX, 374; İbnü'l-Esir, age, VII, 178; Zehebî, Düvelü'l-İslâm, s. 152.

29 İbnü'l-Esir, age, VII, 187.

Turkish Studies

müddetçe bana rahat yok dediğini belirtmektedir³⁰. Tabi ki bu korku, Halifenin Boğa'ya karşı bir güç oluşturup onu öldürme planları kurmasına neden olmuştur.

Böyle bir planı yine İbnü'l-Esir'de görmekteyiz. Mu'tez'in, Boğa'ya muhalif olan Kerh ve Dur halkı ile birlikte Sâmerâ'daki bir köşke gittiklerini görünce Bayıkbey de onlara katılmıştı. Bu durum Boğa'ya bildirilince emrindeki komutanlar ve evlatlarıyla birlikte beş yüz kişiden oluşan taraftarlarıyla Sâmerâ'dan çıkıp "es-Sin" denilen yere gitti. Bu arada Boğa'nın adamları kış mevsiminden dolayı hazırlıksız çıktıkları bu durumdan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Boğa planını değiştirmiştir³¹.

Burada Boğa'nın değişik planından bahsetmeden önce, kendine karşı oluşturulan cephede Türklerin olmasının sebebini izah etmekte yarar vardır. Bu cephede önemli bir Türk komutan Bayıkbey de yer almıştır. Bunun gerçek sebebi Boğa'nın sahip olduğu mülktür. Onun elde ettiği mülkün sadece para olan kısmı, her biri on bin dinardan oluşan on dokuz kese dinar ile yine her biri on binlik olan yüz keselik dirhemdi³².

Boğa askerlerinin savaş yapmaya isteksiz oluşundan dolayı bu mülklerini alarak, yanına ayrıca hiçbir silah mühimmat almadan geceleyin kaçmak istemesi³³, onun bu mülkleriyle son zamanlarında rahat edebileceği bir yere gitmek ve savaştan uzak kalmak istediğine dair bir ipucu vermektedir. Ancak kendisinin bu planı tutmamış, bu durum yakalanmasına ve savunmasız olduğundan dolayı da öldürülmesine neden olmuştur. Neticede Boğa es-Sağır 254/868 yılında öldürülmüştür³⁴.

Boğa'nın çocukları ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu hususla ilgili verebileceğimiz bilgiler şunlar olacaktır. Boğa'nın ölüm haberi yayılınca halife, oğullarının da tutuklanması emir verdi ve bu emir Bağdat ve Samerra'da halka duyuruldu. Boğa'nın ordudan geriye en az onbeş çocuğunun kaldığı yazılır. Oğullarından Faris ve Abdullah'ın birkaç yerde ismi geçmektedir. Fakat bunların babalarının ölümünün ardından Bağdat'ta tutuklananlar arasında olup olmadıkları bilinmez. Abdullah ibn Boğa ise Mühtedî'nin ölümüyle sonuçlanan savaşta Mühtedî'yi desteklemek için Ahmed ibn Vasîf'e katılmıştır³⁵.

Sonuç ve Değerlendirme

Abbâsîlerin ikinci dönemi uzun bir müddet Türk komutanların nüfuzu altında kalmıştır. Bu komutanlar arasında Afşin, Boğa el-Kebîr, Boğa es-Sağır, Vasîf, Eşnas, İnak et-Türkî ve daha birçoklarını zikredebiliriz. Siyaset arenasında oldukça etkin olan bu değerli beyler özellikle iç ve dış mücadelelerde Abbâsî Devletinin korunmasına da katkı sağlamışlardır. Her biri bu dönemde etkin görevler yapmışlardır. Onların bu mücadeleleri ve gösterdikleri üstün cesaret ve kahramanlıkları zaman zaman efsaneleşmiş ve şiire yansımıştır. Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Boğa es-Sağır de bu dönem komutanları içerisinde öne çıkmasını bilerek, ağabeyi gibi çok önemli görevlerde bulunmuştur.

Abbâsî dönemi önde gelen Türk komutanları hakkında önemli araştırmalar yapan Batılı yazar Gordon³⁶, Boğa es-Sağır'ı; şöhreti ve şanı destanlaşmış bir Türk savışçısı olarak tanımlar.

30 Zehebî, Düvelü'l-İslâm, s. 153.

31 İbnü'l-Esir, age, VII, 187.

32 Taberî, age, IX, 379; İbnü'l-Esir, age, VII, 187.

33 Taberî, age, IX, 379; İbnü'l-Esir, age, VII, 187.

34 Taberî, age, IX, 381; İbnü'l-Cevzi, age, XII, 73; İbnü'l-Esir, age, VII, 187; Zehebî, Düvelü'l-İslâm, s. 152; Zehebî, Tarihü'l-İslâm, IV, 485; İbn Haldûn, age, III, 253 İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Muhammed Yusuf b. Tağriberdî, (ö.874/1469): en- Nucümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XII, Kahire, 1963, II, 242,

35 Taberî, age, IX, 456.

³⁶ Gordon, Matthew " *The Commandars of the Samarran Turkish Military. The Shaping of a Third/Ninth –Century Imperial Elite*" A Medieval Islamic City Peconsider Edidet by Chase F. Robinson,s. 19

Tarih sahnesine ilk olarak Azerbaycan bölgesinde çıkan bir isyanı bastırmak üzere görevlendirildiğinde ortaya çıkan Boğa es-Sağır, bu başarılı askeri seferinden sonra merkeze dönmüş, Boğa ailesinin merkez temsilciliğini üstlenmiştir. Kısa bir süre içerisinde Sâmerrâ da Halife Mütevekkil'in sarayında en yetkili kişi olmuştur. Nitekim bu durumu Mütevekkil'in sarayda sarhoş olarak gecelediği bir günde, gürültü üzerine uyanması esnasında ilk olarak Boğa ne oluyor diye sormasından anlamaktayız. Yine onun zeki ve bir o kadar cesur olduğunu Halife Mütevekkil'in öldürülmesinde oynadığı etkin rollerinden bilmekteyiz.

Sonuç olarak Türk komutanları arasında halife ailesine ve saraya en yakın kişilerden olan Boğa, son derece yüksek bir manevra yeteneğine ve teşkilatçı bir kimliğe sahip olduğu gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Ordu komutanlığının yanı sıra, devletin iç ve dış politikasıyla da ilgilendiğini, hatta halife tayininde de etkili olduğunu tespit etmekteyiz.

Ağabeyi Boğa el- Kebîr'in çocukları uzun bir süre etkili olan Türk komutanlar içerisinde geçse de Boğa es-Sağır'in çocukları etkili komutanlar içerisine girememişlerdir.

KAYNAKÇA

- ERCİLASUN, Ahmed Bican, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1991.
- GREGORY, Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, (çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, TTK, 1999.
- GORDON, Matthew, “ *The Commandars of the Samarra Turkish Military. The Shaping of a Third/Ninth –Century Imperial Elite*” A Medieval Islamic City Peconsider Edidet by Chase F. Robinson, s. 19
- GÜRBÜZ, Osman, *Boğa el_Kebîr'in Ermeniye Seferi*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı, 22 (2003), s. 233-250.
- İBN HALDUN Abdurrahmân b. Muhammed, Kitâbu'l-İber ve Divânü'l-Mübbtede've'l-Haber, I-VII, Beyrut 1971.
- İBN KESİR Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XII, Beyrut, 1990.
- İBN TAGRİBERDÎ Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Muhammed Yusuf, en- Nucûmü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XII, Kahire, 1963.
- İBNÜ'L-CEVZÎ Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Müluk, (Neşr. Muhammed-M. Abdülkadir Ata) I-XVIII, Beyrut, 1992.
- İBNÜ'L-ESİR İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezeri, el-Kamil fi't-Târih, I-XIII, Beyrut, 1965.
- KAŞGARLI Mahmud, Divanü Lugat-it-Türk, çev. Besim Atalay, TTK Yay., Ankara, 1986, II, 79.
- KİNDİ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf, Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kitabu'l-Kudat, (Neşr. Rhuven Guest), Beyrut, 1908.
- MESÛDÎ Ebü'l-Hasen el-Hüseyin b. Ali, Mürûcü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher, thk. Müfid Muhammed Kamîha, I-IV, Beyrut, 1987.

TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târihu'l- Ümeme ve'l-Muluk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, 1967.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1965, II, 725.

YA'KÛBÎ Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut, 1965.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsîler Devrinde Türk Komutanları I, Boğa el-Kebir et-Türki", *Türk Kültürü Araştırmaları*, II, 1965, s. 196.

ZEHEBÎ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam*- thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, I-XXXVII, Beyrut 1990.

ZEHEBÎ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1985.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012